

ББК 81.2 УК

УДК 81'37: 164.2

ЕМОТИВНІ ФАКТИВНІ ПРЕДИКАТИ В СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ ВИСЛОВЛЮВАННЯ

Стаття присвячена аналізу семантичної організації висловлювань із емотивними фактивними предикатами, визначенню особливостей їхнього функціонування.

Емотивні предикати є засобом експлікації внутрішнього стану людини щодо екстралінгвістичних обставин. Автор доводить, що особливістю фактивних емотивних предикатів є те, що в основі виникнення емоції лежить знання факту, що її викликав. Запропоновано семантичну формулу реалізації таких висловлювань, визначено їх семантичний компонент.

Ключові слова: фактивний емотивний предикат, фактивна емоція, епістемічна емоція, семантичний компонент.

У лінгвістичній літературі фактивні предикати визначають як предикати з пресупозицією істинності залежної пропозиції [Kiefer 1981; P. Kiparsky, S. Kiparsky 1970; Апресян 1995; Булыгина, Шмелев 1988; Зализняк 1988; Падучева 1998] і у цьому сенсі протиставляють нефактивним. Виділення фактивних та нефактивних предикатів дає змогу розрізняти пропозиції, які мовець стверджує як істинні (при нефактивних предикатах), і пропозиції, істинність яких повинна сприйматись як дане, що не підлягає сумніву (при фактивних предикатах). Приміром, у реченнях з нефактивними предикатами у головній частині *Він думає, що вона [Улянка] підлабузюється до неї [вчительки]* (О.Донченко); *Я певен, що вони поміять, / Бо в зорях є живі брати* (М.Руденко) залежні пропозиції стверджуються суб'єктом як істинні, а в аналогічних за структурою реченнях із фактивними предикатами їх істинність сприймається апіорі: *Він знав і почувався до того, що кривдить своє власне гніздо, але знав також, які надії на його поміч мала мати, котра для нього не раз собі від рота відіймала...* (Н.Кобринська).

Під фактивними предикатами розуміємо мовні одиниці, які реалізуються у моделях **S фактивний предикат, що P**, де P – фрагмент об'єктивної дійсності. Фактивні предикати характеризують залежну пропозицію з погляду суб'єкта як істинну (фактивна пресупозиція).

Фактивну пресупозицію визначають за наступною формулою: P передбачається реченням S, у випадку якщо P впливає як із речення S, так із його заперечення. Тобто фактивна пресупозиція впливає як із стверджувального, так із заперечного речення. Наприклад: *Щоправда, на Січі ніхто не знає, що Лаврін Перехрест не сестриниць Мокію Сироватці, а син* → пресупозиція: *Лаврін Перехрест не сестриниць Мокію Сироватці, а син* і *Щоправда, на Січі всі знають, що Лаврін Перехрест не сестриниць Мокію Сироватці, а син* → пресупозиція: *Лаврін Перехрест не сестриниць Мокію Сироватці, а син*. Порівняймо:

Сулеймі пощастило розбити кайдани (А.Кашенко) → Сулейма розбив кайдани;

Сулеймі не пощастило розбити кайдани → Сулейма не розбив кайдани.

Реалізацію фактивної пресупозиції як у стверджувальних, так і у заперечних реченнях можна пояснити тим, що представлена фактивним предикатом пропозиція є фрагментом об'єктивної дійсності, а відтак ментальні дії суб'єкта щодо неї на неї не впливають. Приміром, у реченні з фактивним емотивним предикатом *І зрадів Ібрагім, що кориться йому нині великий візир* (Р.Іванчук), представлена залежна пропозиція – факт, на здійснення якого не впливає емоційна реакція суб'єкта: *Не зрадів Ібрагім, що кориться йому нині великий візир* – пресупозиція: *кориться йому нині великий візир*.

Семантично фактивні предикати поділяємо на **когнітивні** (*знати, згадати, забути, розуміти*) і **емотивні**, семантика яких пов'язана з емоційною реакцією суб'єкта на факт об'єктивної дійсності.

Метою даної статті є аналіз семантичної організації речень з емотивними фактивними предикатами, визначення особливостей їхнього функціонування в реченнях.

Актуальність дослідження вмотивована тим, що у сучасній україністиці статус речень з фактивними емотивними предикатами залишився недослідженим, не визначено коло емотивних фактивних предикатів, критерії їх виділення.

П. і К. Кіпарські розмежовували нефактивні і фактивні емотивні предикати, використовуючи критерій можливості сполучуваності останніх з підрядними частинами [P. Kiparsky, S. Kiparsky 1970]. Ф. Кіфер вважав, що фактивні емотивні предикати виражають пропозитивне відношення до факту, а нефактивні емотивні, хоч і можуть передавати пропозитивне відношення до факту, їх основною функцією є вираження емоційного стану. Дистинктивною рисою нефактивних емотивних предикатів, на його думку, є їх вільне уживання без підрядної частини [Kiefer 1981: 175-177]. На цій підставі, зокрема, предикат *бути щасливим* зарахований до нефактивних.

Однак аналіз фактичного матеріалу свідчить про невиправданість такого розмежування. Так, наприклад, у реченні *[Вона] жалкувала, що втратила таку okazію* (І. Вільде) предикат *жалкувати* відтворює відношення суб'єкта до факту *втратила таку okazію* і визначається Ф. Кіфером як фактивний; у реченні *Я щаслива, що втратила таку okazію* предикат *бути щасливим* передає емоційний стан суб'єкта і визначається, згідно з

концепцією Ф. Кіфера, як нефактивний. Порівнюючи поведінку предикатів у реченнях *бути щасливим, що...*; *шкодувати, що...*, важко виявити і встановити, що для одного з предикатів основним є вираження емоційного стану суб'єкта, а для іншого – вираження відношення до факту. Припускаємо, що існує деяка ситуація дійсності, що у свідомості суб'єкта стає фактом і викликає певну реакцію суб'єкта на цей факт. І предикати *бути щасливим*, і *шкодувати* відтворюють емоційний стан суб'єкта: *суб'єкт почувається щасливим, що...*; *суб'єкт шкодує, що...*, разом з тим передають різне відношення до факту, отже, є фактивними. Таким чином, фактивними визнаємо ті емотивні предикати, що відтворюють відношення суб'єкта до факту і функціонують у реченнях типу *Я рада, що Р*.

У своїй різноманітності та багатоплановості емотивні предикати зафіксували широку палітру почуттів, на які спроможна людина. У мові вони функціонують як маркери емоцій і є засобом вираження емоційних станів суб'єкта, а отже, належать до експліцитних засобів відображення його внутрішнього світу. Емоції визначаються як переживання людиною свого ставлення до дійсності, до особистого й навколишнього життя; душевне переживання, почуття людини [Шапар 2005: 262]; короткотривалі та інтенсивні специфічні реакції людини на події оточення, середовища [Briner 1999]. Тобто емоції – це особливий клас суб'єктивних психологічних станів, що виражаються у формі безпосередніх переживань, відчуттів приємного і неприємного, відношення людини до світу і людей, процес і результат психічної діяльності.

На нашу думку, емоції – особлива форма відображення дійсності, оскільки відображає не саму дійсність, а відношення до неї. Отож їх трактуємо як реакцію суб'єкта на факт об'єктивної дійсності, приміром: *Юрковій появі він одверто радів* (І. Вільде) – факт об'єктивної дійсності: поява Юрка → той факт, що Юрко з'явився, викликав реакцію суб'єкта (*радість*); *Дратувало тим більше те, що не зважувався, не знаходив у собі сміливості протестувати* (В. Козаченко) → той факт, що суб'єкт не знаходив сміливості протестувати, викликав *роздратування*.

Емотивні предикати є засобом експлікації внутрішнього стану людини щодо екстралінгвістичних обставин. Особливістю фактивних емотивних предикатів є те, що в основі виникнення емоції лежить знання факту, що її викликав, наприклад: *Вона була щаслива і горда, бо знала, що кожна панна з її товариства з охотою за нього пішла би* (Н. Кобринська); емоційні стани суб'єкта (*вона була щаслива, вона була горда*) спровоковані знанням факту, а отже, у даному реченні реалізуються фактивні емоції; *Я вже знав, що вечір пропав, але був цьому радий* (Ю. Покальчук) → емоційний стан *радість* виникає на основі знання суб'єкта стану; *Мені важко од свідомості, що “Україна в огні” – це правда, прикрита і замкнена моя правда про народ і його лихо* (О. Довженко) → емоційний стан суб'єкта спровокований усвідомленням факту.

Аналіз мовного матеріалу свідчить, що не всі емотивні предикати є фактивними, тобто не всі передбачають пресупозицію істинності залежної пропозиції, не завжди пов'язані зі знанням. Приміром, у реченні: *Обшарпану [дівчину], із скрученими руками, водили її по селах, впізнайте: хто така? Була в них підозра, що родом тутешня* (О. Гончар) суб'єкт емоційного стану *S* має певні припущення щодо *P* (*дівчина родом тутешня*), вірогідність яких неможливо підтвердити чи спростувати, а відтак істинність підрядної частини не вмотивована. У реченні *Сумніваюсь, що це справа добра. Несвоєчасно. І друзі мої, і однокурсники – однозначно проти. Великі гроші ідуть, а розвитку ніякого* (газета “День”) достовірність *P* (*це добра справа*) викликає сумніви, а отже, невпевненість в її істинності. У цьому реченні емотивний предикат *сумніватись* тяжіє до ментального *не вірити*.

Можна припустити, що в основі одних емоцій лежить знання фактів об'єктивної дійсності, інші ґрунтуються на припущеннях і уявленнях суб'єкта щодо можливого стану справ. Так, Р.Гордон розрізняє фактивні і епістемічні емоції. Як зазначає вчений, емотивні предикати, що експлікують емоції, можуть мати пропозитивний об'єкт і реалізуватися за семантичною моделлю *S предикат емоційного стану, що P*, де предикат емоційного стану позначає певний стан суб'єкта щодо *P* – факту об'єктивної дійсності. Однак епістемічні та фактивні емоції різняться тим, що в основі останніх лежить знання суб'єкта щодо *P* [Gordon 1987].

Згідно з концепцією Р. Гордона, емоції – ментальні стани, в основі яких лежать структури знання чи припущення щодо фактів об'єктивної дійсності, які їх викликали. Розвиваючи ідеї Р. Гордона, С. Фігінг до фактивних емоцій відносить *злість, розгубленість, подив, розчарування, гордість*. Прикладами епістемічних емоцій є *страх, хвилювання, надія, підозра* [Feagin 1990: 206-207].

Ромежування фактивних і нефактивних (епістемічних) емоцій дає змогу визначити коло фактивних емотивів: фактивні емотивні предикати реалізуються у семантичній формулі *S предикат емоційного стану, що P* → *S* знає, що *P*. Наприклад: *Шкода, що не прийшли, коли благала Вас* (С. Васильченко) → суб'єкт знає, що побачення не відбулось, і шкодує про це; *Дивуюсь, що за такий довгий час не привчилися чепурно коло себе ходити* (С. Васильченко) → суб'єкт знає, що ви привчилися чепурно коло себе ходити і його дивує цей факт. Порівняймо: *Сподіваюсь, що необдуманих та авантюрних учинків більшість із нас не здійснювала, грошей на вітер не викидала, а навпаки, ми намагались більше заробити та навіть трохи заощадити* (газета «Україна Молода»). У даному реченні в основі епістемічної емоції *сподівання* лежить припущення щодо можливого стану справ, а не знання суб'єкта, про що свідчить неможливість трансформації таких речень із компонентом *знати*: **Я знаю і тому сподіваюсь, що необдуманих та авантюрних учинків більшість із нас не здійснювала, грошей на вітер не викидала, а навпаки ми намагались більше заробити та навіть трохи заощадити*.

Проаналізуємо речення *Боюсь, що ви прорахувались* (І. Вільде) → я не знаю чи ви прорахувалися, чи ні, але можливість вашого прорахунку викликає побоювання. Таким чином, побоювання стосується не реалізованого факту (*ви прорахувалися*), а можливості виникнення такої ситуації. Так, можна припустити, що страх пов'язаний з невідомим: людині властиво боятися того, чого вона не знає, але що припускає.

Трактування фактивних і нефактивних емоцій побудоване у такий спосіб, що факт і емоцію, що її викликала, пов'язує ментальний акт: у випадку реалізації фактивної емоції знання факту (наприклад: S знає, що $P \rightarrow S$ радіє, що P) і припущення щодо здійснення (існування факту) (наприклад: S підозрює, що $P \rightarrow S$ має припущення щодо здійснення чи існування P), а отже, зв'язок між суб'єктом емоційного стану і фактом об'єктивної дійсності відноситься не тільки до сфери емоцій, а включає елементи ментальної сфери. В цьому смислі емоцію можна визначити як взаємодію двох аспектів внутрішнього світу людини – ментального і емоційного.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що емоційний стан суб'єкта може бути представлений не тільки однією емоцією, а й контамінацією кількох: *Досада, сором за себе, гнів на дівчину, жаль – усе раптом змішалось, натисло на хлопця й охолодило, зв'ялило серце* (В. Козаченко); *Радість визволення, біль розлуки – все змішалось, все клекоче у душі* (О. Гончар). Нерідко основою емоційного стану є протилежні або далекі одна від іншої емоції. Приміром, у реченні *Радісно і трохи аж тоскно стало дівчині від цієї миттєвої зустрічі з капітаном* (О. Гончар) факт зустрічі дівчини і капітана викликає неоднозначну реакцію, спровоковану двома різними за характером емоціями: *дівчині радісно і дівчині тоскно*.

Емоційний стан може бути репрезентований і подібними за характером емоціями: *Скучно, і трудно, і сумно від нашої невихованості* (О. Довженко); *Мені радісно і приємно, що своє осіннє свято я зустрічаю в новому місті – в Новій Каховці* (О. Довженко). У першому реченні факт об'єктивної дійсності викликає негативні почуття суб'єкта: *скучно, і трудно, і сумно*, у другому – позитивні: *радісно, приємно*.

Отже, речення з фактивними емотивними предикатами реалізуються у семантичній формулі *S предикат емоційного стану, що P*, причому семантичним компонентом речень є *S знає, що P*, оскільки в основі виникнення фактивної емоції лежить знання (а не припущення) щодо факту, який її викликає.

Дослідження фактивних предикатів як предикатів модусу – суб'єктивної складової речення, що кваліфікує повідомлене з позиції суб'єкта мовлення, відповідає сучасному розвитку науки про мову, в якій людина стає точкою відліку в аналізі мовних явищ, визначаючи його перспективу та кінцеві цілі. Відображення людини в мові передбачає, що мовні одиниці розглядаються у тісній взаємодії з іншими когнітивними процесами – мисленням, знанням, пам'яттю, уявою тощо, тобто мова розуміється як вторинна об'єктивована форма існування свідомості, що відображає не дійсність, а концептуалізовану картину у свідомості людини. Як спосіб реалізації пізнавальної діяльності людини мова виражає у своїй системі і структурі складний досвід пізнання людиною реальності. Дослідження відкриває перспективи подальшого аналізу фактивних емотивних предикатів в різноманітних контекстах, встановлення співвідношення ментального та емоційного чинника у структурі емоції, детального опису та розмежування епістемічних та фактивних емоцій тощо.

Література

- Апресян 1995: Апресян, Ю.Д. Проблема фактивности: знать и его синонимы [Текст] / Ю.Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 4. – С. 43-63. – Библиогр.: с. 63.
- Булыгина, Шмелев 1988: Булыгина, Т.В., Шмелев, А.Д. Вопрос о косвенных вопросах: является ли установленным фактом их связь с фактивностью? [Текст] / Т.В. Булыгина, А.Д. Шмелев // Логический анализ языка. Знание и мнение: [сб. науч. трудов.] / Отв. ред. Н.Д.Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – С. 46-63. – Библиогр.: с. 63
- Зализняк 1988: Зализняк, А. А. О понятии имплицативного типа [для глаголов с пропозициональным актантом] [Текст] / А.А. Зализняк // Логический анализ языка. Знание и мнение: [сб. науч. трудов.] / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – С. 107-121. – Библиогр.: с. 121
- Падучева 1998: Падучева, Е.В. К семантике пропозициональных предикатов: знание, фактивность и косвенный вопрос [Текст] / Е.В. Падучева // Известия АН. Серия литературы и языка, 1998. – №2. – С.19-26. – Библиогр.: с. 26
- Шапар 2005: Шапар, В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник [Текст] / В.Б. Шапар. – Харков: Прапор, 2005. – 640 с. – ISBN 966-7880-85-0
- Briner 1999: Briner, R.B. Feeling and smiling [Text] / R.B. Briner // Psychologist. – 1999. – № 4. – P. – 16-19. – Bibliogr.: p. 19
- Feagin 1990: Feagin, S. Reading with feeling: The Aesthetic of Appreciatin [Text] / Susan L. Feagin. – Ithaca: Cornell University Press. – 1996. – 284 p. – ISBN 0-8014-3216-2.
- Gordon 1987: Gordon, R.M. The structure of emotions: Investigation in Cognitive Psychology [Text] / Robert M. Gordon. – NY.: Cambridge University Press. – 1987. – 164 p. – Bibliogr.: p. 156-164. – ISBN 0 521 33164
- Kiefer 1981: Kiefer, F. Questions and Attitude [Text] / F. Kiefer // Crossing Boundaries in Linguistics. – Dordrecht: Reidel, 1981. – P. 159-177. – Bibliogr.: p. 177

Kiparsky, Kiparsky 1970: Kiparsky, P., Kiparsky, C. Fact [Text] / P. Kiparsky, C. Kiparsky // M. Bierwisch, K.E. Heidolph Progress in linguistics. – The Hague: Mouton, 1970. – P. 143-173. – Bibliogr.: p. 173

Статья посвящена анализу семантической организации высказываний с эмотивными фактивными предикатами, изучению особенностей их функционирования.

Эмотивные предикаты являются средством экспликации внутреннего состояния человека по отношению к экстралингвистическим обстоятельствам. Автор доказывает, что особенность фактивных эмотивных предикатов состоит в том, что в основе возникновения эмоции лежит знание факта, который ее вызвал. Предложена семантическая формула реализации таких высказываний, определен их семантический компонент.

Ключевые слова: эмотивный фактивный предикат, фактивная эмоция, эпистемическая эмоция, семантический компонент.

The article is devoted to the analysis of statements with emotive factive predicates, investigation of their functioning peculiarities.

Emotive predicates are the means of person's inner state explication to extralinguistic circumstances. The author proves the peculiarity of factive emotive predicate is that in the basis of its origin lies knowledge of the fact which has caused it. The semantic formula of these statements realization is suggested, their semantic component is defined.

Keywords: emotive factive predicate, factive emotion, epistemic emotion, semantic component.

Надійшла до редакції 16 січня 2010 року.

Мар'яна Оленяк

ББК Ш 12 = 432.1*226 + Ш 12 = 415.3*226

УДК 81'367

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ УТОЧНЮВАЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ МОВ).

Виділено сім структурних моделей: шість ізоморфних та одна аломорфна. Структурні типи відрізняються кількістю членів, змістовою завантаженістю, типами зв'язку, відношенням між структурними компонентами, присутністю/відсутністю додаткового акцентування уваги на одному із складових елементів конструкції та інтонацією.

Ключові слова: уточнюваний компонент, уточнювальний компонент, ізоморфізм, аломорфізм, структурна модель.

Зацікавленість проблемою уточнення у лінгвістиці стала відчутною порівняно недавно, у другій половині ХХ століття. Перші спроби аналізу конструкцій з уточненням, як окремої категорії, припадають на кінець 50-х, 60-ті та початок 70-х років ХХ століття. Це, насамперед, низка статей радянських вчених, як от Усищевої О. Г., Лебедевої Ж. С. та Золотарьової Д. Н. Після кількох десятиліть перебування поза увагою лінгвістів, проблема уточнювальних конструкцій знову стає актуальною наприкінці 90-х років ХХ століття, та на початку ХХІ століття. Певні досягнення у цій галузі мають насамперед українські та російські граматисти, до яких належать: О. Г. Руднев, Ф. Н. Бондаренко, А. Ф. Прияткіна, Є. М. Сидоренко та ін. На матеріалі російської мови дана категорія досліджувалась Т. Б. Фунтовою, яка описала деякі структурні елементи та засоби вираження уточнювальних конструкцій. Варто зазначити, що західноєвропейські граматисти не приділили належної уваги проблемі уточнення, тому можна говорити тільки про пристосування до англійської мови відповідних критеріїв уточнювальних конструкцій, висунутих вченими на пострадянському просторі, як от в дослідженні Ашмаріної І. Л. А отже, проблема уточнення належить до складних і маловивчених, тих, які потребують ретельного аналізу та докладного вивчення як у вітчизняному, так і в іноземному мовознавстві.

Метою даної статті є визначити і порівняти принципи структурної побудови уточнювальних конструкцій у досліджуваних мовах, їх межі та відношення між уточнюваними та уточнювальними компонентами, а також інтонаційне оформлення кожної із моделей.

Стаття базується на матеріалі англійської та польської мов; предметом дослідження слугували уточнювальні конструкції (всього 5074 приклади, які були дібрані методом суцільної вибірки з наступних джерел: «Сага про Форсайтів» Дж. Голсуорсі (англійська мова) – 2213 прикладів, та роман Г. Сенкевича «Вогнем та мечем» (польська мова) – 2861 приклад).

Одиниці, які нами аналізуються, класифікуються відповідно до структурного способу реалізації уточнення: кількості лінійних планів, характеру зв'язку між його складовими та референтного віднесення уточнювальних компонентів. У досліджуваних мовах спостерігається як ізоморфізм так і аломорфізм в структурних моделях.